

Олександра Киричук, Ірина Орлевич

Реставраційні роботи Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 70-ті рр. XIX ст.)

Oleksandra Kirichuk, Iryna Orlevych

Restoration of Lviv Stauropegion Institute (end of 18 c. – 70's of 19 c.)

On the basis of archival sources the measures of Lviv Stauropegion Institute in the field of restoration and financial support of the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Three Saints Chapel and Kornyakta Tower in terms of government of Habsburg monarchy during the late 18 c. – 70's of 19 c. can be traced.

Keywords: Lviv Stauropegion Institute, The Assumption Church, architecture, patronage, Galicia.

На основі архівних джерел простежуються заходи Львівського Ставропігійського інституту в галузі реставрації та фінансового забезпечення церкви св. Успіння Богородиці, каплиці Трьох Святителів та вежі Корнякта в умовах правління Габсбурзької монархії протягом кінця XVIII – 70-х рр. XIX ст.

Ключові слова: Львівський Ставропігійський інститут, Успенська церква, архітектура, патронат, Галичина.

Вивчення історії реставраційних робіт храмів Львова є важливою сторінкою краєзнавства, оскільки реставраційні зміни попередніх століть формували обличчя сучасного Львова. Особливе місце займає питання реставрації визначної ренесансної пам'ятки – Ставропігійського архітектурного комплексу, що складається із церкви св. Успіння Богородиці, збудованої протягом 1591–1629 рр. за проектом Павла Римлянина (у співпраці з Войцехом Капиносом і Амвросієм Прихильним)¹, трьохярусної вежі, зведеної 1572–1578 рр. коштом купця грецького походження Костянтина Корнякта за проектом архітектора Петра Барбона (за участю Павла Римлянина), каплиці Трьох святителів² та будинки у кварталі сучасних вулиць Руська – Підвальна – Федорова (Бляхарська) – площа Музейна (Зацерковна).

З XVI ст. будівництвом і доглядом за культовими спорудами опікувалося Ставропігійське братство, яке з переходом Галичини наприкінці XVIII ст. до складу Габсбурзької монархії було перейменовано у Ставропігійський інститут. Право церковного патронату Ставропігії, серед іншого, зобов'язувало її членів матеріально забезпечувати богослужбовий процес в церкві Успіння Пресвятої Богородиці, закуповувати необхідні для цього культові речі, прикрашати святиню тощо.

Якщо догляд за Успенською церквою Ставропігійським братством протягом XVI – XVIII ст. знайшло доволі широке висвітлення науковцями, зокрема мистецтвознавцями В. Овсійчуком, В. Вуйциком, то реставраційні роботи Ставропігійського інституту протягом XIX – XX ст. тривалий час залишалися поза увагою дослідників.

Мета даної статті – дослідити організаційні заходи Львівського Ставропігійського інституту в галузі реставрації та фінансового забезпечення церкви св. Успіння Богородиці, каплиці Трьох Святителів та вежі Корнякта.

На час приходу до Львова австрійських військ у 1772 р. і встановлення нової системи влади Габсбурзької монархії церковна скарбниця Успенської церкви була багата унікальними речами, які братство придбало вже після шведської облоги міста 1704 р.³ З великими зусиллями протягом першої половини XVIII ст. братчиками було заново куплено основну частину церковного начиння. У звітах ревізій за 1760 р. зафіксовано цей багатющий скарб: 12 срібних і золотих хрестів, сім рукописних старовинних Євангелій у бархатній і два у срібній оправі із золотими та срібними прикрасами, 17 золотих і срібних лампад ювелірної роботи, дві великі срібні позолочені вінчальні корони⁴. У списку золотих і срібних коштовностей – безліч мотивів, дорогих оправ на іконах. Серед інших цінних речей – колекція священничих риз, т. зв. «апаратів». Тільки у головній шафі вітваря найцінніших з них нараховувалося 20: «малинові і фіолетові в золоті квіти, на плечах перлами вишитий «Деїсус», білі в квіти гафтовані золотом, гранатові з золоченими квітами і срібною окантовкою, малиновий з срібною бляхою Успення, кармазиновий атласний з золотою зіркою, шитий галуном, з зображенням Богородиці»⁵. За своєю фактурою вони були вовняні або атласні, з перських і далматських тканин. Деякі прикраси із перлів загубилися, зокрема перлин бракувало на вишитій ними іконі Богородиці, а на діадемі великого срібного хреста їх залишилося лише сім⁶.

Заледве братчики подолали наслідки завданих шведами матеріальних збитків, як перше десятиліття нової габсбурзької влади ознаменувалося страшною руйнацією храмового комплексу в пожежі 23 квітня 1779 р. І. Шараневич за тогочасними протоколами сесійних засідань так описує це стихійне лихо: «В годині 9 ночі, дня 23 квітня по латинському, а 12 по старому численню із невеликої хмари вдарив грім (перун) в сам осередок вежі і в одну мить ока ціла та купола на всі сторони вигоріла. Із неї в середину вежі падав вогонь до дзвонів і нижче до склепіння. Дзвони стопилися, саме стопився найбільший з них, на ім'я Кирило; між тим купола вежі догоряла на всі сторони, в

чому міцний дах, сильно розігрітий, спадав на долину разом з колонами. Одна колона впала на захристію і в її даху зробила діру, друга впала на будинок, в якому відбувались сесії, і спалила всю бібліотеку з грецьких, слов'янських і латинських книг, а також стопились матриці і букви друкарні і третя віжечка впала на каплицю Трьох Святителів і повалила два металеві хрести на кам'яних основах; скоро після вогонь охопив всі приміщення, околицю цвинтаря і церковні подвір'я»⁷. Уціліла тільки друкарня: розлогі липи, які оточували її будівлю, унеможливили доступ вогню. За підрахунками О. Барвінського, матеріальні втрати від пожежі становили 300 тис. рин. зл.⁸ На позачерговій сесії наступного дня члени братства оголосили про своє велике горе. У листі до митрополита Лева Шептицького вони писали, що за три години згорів визначної для Європи архітектури храм.

Це сталося через сім років після приєднання Галичини до Австрії. Тоді ще не був утрачений зв'язок Галичини з іншими українськими землями, що входили до складу Росії, галицько-київський митрополит Лев Шептицький ще охоплював своєю верховною юрисдикцією всю Україну. Успенське братство звернулося до нього з проханням посприяти у розпродажі книг, які залишилися після пожежі, на всіх українських теренах. У відповідь митрополит пообіцяв допомогу за умови, що братство зречеться своєї незалежності й підкориться безпосередньо його владі, але Львівська ставропігія на це не погодилася⁹. Відомо, що Лев Шептицький оглянув руїни архітектурного комплексу вже на наступний день після пожежі. Проте незабаром він виїхав до Радомишля, де в 1780 р. помер¹⁰.

Надалі всі ремонтно-реставраційні роботи Ставропігійського інституту були пов'язані з відбудовою Успенської церкви. Через великі масштаби руйнації, відновлення храму, яке потребувало значних фінансів, тривало впродовж усього XIX ст.

На засіданнях Успенського братства було прийнято рішення відновити церкву в найкоротший термін. У доповідній записці Галицькому губернаторству священник Успенської церкви Іван Горбачевський підкреслював, що братство не впало духом¹¹.

До кінця XVIII ст. провадилися лише дрібні ремонтні роботи, обсяг яких обумовлювався недостатністю коштів: 1782 р. на вежі Корнякта встановлено ставропігійський хрест, під яким розміщувалися позолочені місяць і зірка¹²; через два роки зроблено тимчасове перекриття дзвіниці й перелито дзвін «Кирило» (ливарник – Теодор Поляновський)¹³; у 1792 р. церкву і каплицю покрито звичайною бляхою¹⁴.

Рис. 1. Вежа Корнякта

Протягом наступних трьох років (1792–1795) тривала відбудова вежі під керівництвом державного інженера Макса фон Круса, в результаті чого їй повернуто попередній вигляд з пірамідальним завершенням¹⁵ (рис. 1). Із Крусом Інститут уклав контракт, згідно з яким винагороду за виконану роботу складала 4200 рин. зл.¹⁶.

У пошуках коштів на відновлення споруди, старійшини Ставропігії вдавалися до різних методів – позик, продажу частину майна тощо. Так, за дозволом Губернаторства від 29 травня 1793 р. на аукціоні продано окремі металеві церковні речі, а також зіпсовану пожежею мідну бляху з церкви, за яку отримано 2620 рин. зл.¹⁷ У 1794 р. для реставрації вежі Інститут взяв у борг в Матвія Зими 3000 рин. зл.¹⁸ Позику дав братству також Олександр Стажевський¹⁹. У пам'ятному записі про ремонт вежі Корнякта вказано імена осіб, серед котрих були і самі братчики і міщани Львова, що своєю доброчинністю спричинилися до відбудови храму. Особливо прислужилися цій справі І. Горбачевський, священник церкви, сеньйор Інституту Павло Урмовський, під наглядом якого проводилися відновлювальні роботи. Серед жертводавців виявилось чимало священнослужителів, котрі відгукнулися на заклик Лева Шептицького: канонік вірменської церкви Марко де Нікорович, вікарій парафії в Зарваниці Ігнатій Лесницький допомагали коштами і посадові особи магістрату та губернаторства – І. Миколаєвич, Йосип де Лакруза (губернський секретар)²⁰.

У 1798–1810 рр. Ставропігійський інститут виставив на продаж деякі срібні культові речі²¹. Та навіть і після цього, як засвідчила інвентаризація 1910 р., (її австрійський уряд здійснював у рамках т. зв. Йосифінських реформ, що передбачали секуляризацію не тільки римо-католицького, а й греко-католицького церковного майна)²², у Ставропігії залишалася велика колекція срібла: оклади «ікон», хрести, ложечки, лампи, корони, оправы Євангелій, церковні таці, прикраси на церковному вбранні священників тощо – всього 39 найменувань. У 1818 р. уряд видав розпорядження про конфіскацію срібла²³. Упродовж 1821–1823 рр. з приводу цього велося листування між Галицьким губернаторством та керівництвом Інституту²⁴. На жаль, документи не дозволяють точно встановити кількість вилученого державою. Про обсяг конфіскації можна судити з інвентарного опису церкви, складеного провізоріатом Інституту для державної скарбниці 14 травня 1829 р., в якому список срібних речей налічував уже тільки 16 найменувань²⁵.

Подальший ремонт, окрім фінансових труднощів, ускладнювався ще й тим, що австрійський уряд розпочав у Львові реорганізацію міської забудови і вимагав від Ставропігійського інституту впорядкувати територію навколо храму, довести до належного стану водоканалізаційні системи споруд, що були у його власності²⁶. Протягом 1800–1803 рр. члени Інституту пояснювали Галицькому

губернаторству свою неспроможність виконати ці вимоги відсутністю достатніх коштів²⁷. Матеріальні проблеми доповнювалися судовими постановами про повернення боргів Інституту спадкоємцям львівського міщанина Олександра Стажевського, в якого було позичено гроші на початковий ремонт церкви після пожежі 1779 р.²⁸

І все ж 1803 р. під тиском міської влади Ставропігійський інститут перебував сходи при вході до святині: їх зробили меншими, звільнивши прохід по вулиці Руській²⁹. У наступні роки відремонтували дахи будинків³⁰, встановивши на них ринви³¹. У 1836–1838 рр. коштом провізора захристії Василя Несторовича у храмі було покладено нову підлогу³².

1820 року Галицьке губернаторство здійснило чергове обстеження Успенської церкви і визнало незадовільним стан її перекриття³³. Але відповідно зреагувати на розпорядження влади про необхідність налагодити дах Ставропігія спромоглася аж після того, як з кінця 1826 р. крайовий уряд уклав з нею контракт про оренду вежі Корнякта для потреб міста та обладнання в цій споруді проти-пожежного спостережного пункту, за яку заплатив Інституту 100 рин. зл.³⁴ До того ж почали надходити прибутки від зданого в оренду Йоллесові Нісену будинку № 200³⁵. Ремонт даху проводився протягом 1828–1829 рр. бляхарем Мордком Трахтером. Незначна сума (106 рин. зл.), що її заплатили майстрові³⁶, дає підстави припустити, що ці роботи мали косметичний характер. Недосконалість ремонту виявилася у 1843 р., коли вітер вирвав хрест разом із куполом церкви і «звалений купол з хрестом застряг поміж кроквами»³⁷. Існувала загроза його падіння на підлогу храму. У такому аварійному стані святиня перебувала наступних сім років.

На засіданні провізорату 11 вересня 1843 р. сеньйор І. Товарницький та провізор Лев Сосновський запропонували розпочати фундаментальну перебудову всього ренесансного комплексу і задля розширення корисної площі храму, з'єднати між собою Успенську церкву, вежу Корнякта й каплицю Трьох Святителів³⁸. Для розгляду цієї пропозиції створено комісію, до складу якої ввійшли архітектор Ян Шмідт, священик і парох храму Іван Ліпницький та керівництво Ставропігії.

Одночасно серед братчиків виникла дискусія щодо реконструкції кам'яниці № 193 (вул. Підвальна, 9), яка стояла впритул до вежі Корнякта, перекриваючи велич і красу ренесансної пам'ятки. Ще в 1838 р. магістрат прийняв ухвалу зруйнувати частину згаданої кам'яниці, що прилягала до вежі з півночі і звести на певній відстані від неї новий будинок – фасадом до вежі. Коли питання про виконання цієї постанови було внесено в порядок денний ставропігійської ради 28 березня 1844 р., чимало членів Ставропігії, не погодившись із цим, не з'явилися на чергове засідання. Зокрема Д. Зубрицький стверджував, що міська

влада не має права змушувати Інститут, який виступає власником землі, руйнувати і перебудовувати споруди, що йому належать. Мотивуючи відсутністю консенсусу в прийнятті рішення, ставропігійські діячі відмовилися приймати ухвалений міською радою 24 квітня 1844 р. проект реконструкції будинку.

Конфлікт між магістратом та Інститутом полягав у тому, що в разі повалення кам'яниці № 193 місто могло б привласнити собі частину землі Ставропігії, якою та володіла досі, згідно з угодою 1838 р. Деякі братчики вважали за можливе погодитися на знесення будинку, за умови, що магістрат надасть Інститутові фінансову допомогу на зведення нової споруди. Джерела не інформують про те, чи було виділено такі кошти, можливо, це була лише чергова грошова позика Ставропігії у влади. Примирення між братчиками та міськими урядовцями відбулося шляхом укладення нової угоди 1844 р., за якою ґрунти довкола церкви і вежі, що простягалися на схід аж до муру, де розташовувалася колишня кузня, визнавалися власністю Ставропігії³⁹.

У 1847 р. з метою збільшення храмової площі (чисельність парафіян Успенської церкви зростала і вони вже не вмещалися на Літургії), очільники Інституту зніщували тотальну реконструкцію, яка змінювала первісний вигляд ренесансного архітектурного комплексу. У південній стіні каплиці Трьох Святителів пробили двері й з'єднали її галереєю з Успенським храмом. Таким чином світлий простір між спорудами замкнувся (рис. 2). Відтак церква виявилася затисненою поміж добудованими наприкінці XVIII ст. кам'яницями № 192 на вул. Руській і № 193 на вул. Підвальной. Щоб полегшити вигляд архітектурного комплексу, у будинку № 193 під керівництвом інженера Круса прорізували аркатурний проїзд на внутрішнє подвір'я Ставропігії (рис. 3)⁴⁰.

Унаслідок реконструкції 1847 р. порушилось і первісне архітектурне вирішення інтер'єру, яке збагачувало внутрішній вигляд храму. Із пробиттям дверей до каплиці було посунуто північну стіну, а на місці колишніх вікон з'явилась їх імітація. Щоб розширити простір церкви, звузили бічні нависаючі вгорі галереї. Закрито дошками дві лінії кам'яних сходів при північній та південній стінах, що вели на бокові галереї та хори.

Однак простору в храмі не додалось, бо його заставили шістьма дерев'яними бічними вітварями з костелу домініканок, які Інститут закупив у черниць після ліквідації їхнього монастиря австрійською владою в 1782 р. Такі приділи визначалися для здійснення «тихої Служби Божої», яка запроваджувалася на католицький манер Замойським церковним собором 1721 р.⁴¹

Під час реставраційних заходів у каплиці Трьох Святителів розібрали іконостас роботи Олександра Ляницького з 1697 р., і на місці північного вікна (зі сторони двору) встановили новий, авторства художника Паславського. Цей іконостас закрав доступ світла, і каплиця набула похмурого вигляду⁴².

*Рис. 2. Галерея, яка з'єднала
Успенську церкву і вежу Корнякта
(зі сторони вул. Підвальної)*

*Рис. 3. Аркатурний проїзд на
внутрішнє подвір'я Ставропігії з
вул. Підвальної*

Паславський також протягом травня – липня 1846 р. розмалював стіни каплиці, що дисонувало з її високохудожнім ренесансним куполом.

Перебудова Успенського комплексу потребувала великих коштів; тільки на каплицю Трьох Святителів було витрачено 3163 рин. зл., які частково покривалися із каси Інституту, а також добровільними пожертвуваннями його членів – І. Товарницького, З. Авдиковського, Білінського, Мановарди, К. Вінковського, каноніка О. Ліпницького та Л. Сосновського. Цікаво, що для виконання важких фізичних робіт Ставропігія уклала з державою договір про використання дешевої сили арештантів⁴³.

Коли зібрані гроші вичерпалися, реставраційні заходи припинилися. Тож до революції 1848 р. Ставропігійський інститут спромігся тільки виправити гіпсом стіни церкви.

Здійснені 1847 р. ремонтні роботи, що не ґрунтувалися на науковому підході й вносили дисонанс у ренесансну структуру будівель, завдали більше шкоди, аніж принесли користі. І. Шараневич 1845 р. так описував свої враження від занедбаного стану Успенської святині: «... Була похмура, вітгарями заставлена, виглядала сумно, всередині була знищена, свідчивши своїм виглядом про довголітнє запустіння»⁴⁴. Такою церква залишалася до початку революції 1848 р.

Нові люди, які прийшли до Інституту на хвилі революційного піднесення 1848–1849 рр., вимагали, щоб реставрація Ставропігійського архітектурного комплексу провадилася більш фундаментально. Найперше на засіданні братчиків 1850 р. було ухвалено закупити гонт для перекриття даху церкви, який уже сім років (після пошкодження вітром у 1843 р.) перебував у аварійному стані⁴⁵. Вагомою подією тогочасного релігійного життя стало відновлення почасті знищених славетних дзвонів. 20 липня 1855 р. відбулось урочисте освячення відреставрованого Зигмундом Мозером (на кошти тодішнього сеньйора Ставропігії І. Товарницького) дзвону князя Корецького⁴⁶.

Внутрішню обнову Успенського храму розпочато в 1854 р. і завершено у 1859 р.

Поміст виклали дорогою теребовлянською плиткою. Між церквою та каплицею Трьох Святителів вставили дубові двері зі склом. Стіни храму були перемальовані під рожевий мармур і прикрашені композиціями з Нового й Старого Завітів. Мартин Яблонський реставрував іконостас і портрети Корняктів, а також написав для церкви власні ікони – Хрещення Ісуса, Успення Богородиці. За цю працю Ставропігія заплатила митцеві 6000 рин. зл.⁴⁷ Виконані в західноіталійському стилі твори М. Яблонського відповідали духові часу й тогочасним естетичним уподобанням. Окрім того, у художника Корнелія Шлегеля було замовлено ще два переносні образи.

Аби відновити колишню просторість Успенського храму, з шести бічних вітварів, про які вже йшлося, залишили тільки два. Їх розташували навскіс, по обидва боки від головного вітваря, заокругливши таким чином внутрішній периметр святині. Чотири інших вітварі продали: два – до львівської церкви св. Юра, а два – у церкву села Острів (тепер Сокальського району)⁴⁸. У вікнах встановили вітражі: у пресвітерії⁴⁹ – із жовтим трираменним ставропігійським хрестом на голубому тлі, у лівобічному – з мозаїкою «Боже Провидіння», а у правобічному – із зображенням св. Духа у вигляді голуба. Ці вітражі, однак, дуже затемнили пресвітерію, який і без того мало освітлювався. Царські та дияконські ворота було доповнено новими різьбленими й позолоченими фаєтонами й арабесками роботи Чайковського, що надало їм більш заокругленої форми⁵⁰. У пресвітерії поставили нову дарохранительницю з позолоченими херувимами⁵¹.

Коли перестеляли підлогу, для вивільнення площі (і в дусі нових західних віянь) усунули великий амвонний камінь, який у давній східній християнській традиції розташовувався спереду наві навпроти царських воріт і був з'єднаний із основною частиною солеї⁵² спеціальною доріжкою, котрою священник ступав до нього для читання Святого Письма чи виголошення проповідей. Цей амвонний камінь був символом Небесного Єрусалиму, ідеального

Граду і Храму. На сьогодні відсутні джерела, за якими можна було б відтворити його вигляд у львівській церкві Успіння Пресвятої Богородиці, але ми знаємо, що він мав форму напівкруглої башти, на верхівку якої вели два «всходи» (сходи, де відбувається піднесення – у буквальному і духовному значенні), що символізували «листвицю Якова» (драбину небесних Божественних сил – серафимів, херувимів тощо). У давніх базиліках ставили один амвон ний камінь посеред храму або два – праворуч і ліворуч нави (тоді з одного читали Апостол, а з іншого – Євангеліє). На верхній площині амвону розміщували пюпітр для книг, підсвічник і «сідалище» для вищого церковного ієрарха (єпископа). Нерідко з фронтальної сторони він прикрашався скульптурами⁵³.

Такий амвон із церкви великомученика Георгія у Фесалоніці можна побачити в Археологічному музеї у Стамбулі, а залишки кам'яної доріжки з солей – серед руїн храму апостола та євангеліста Йоана Богослова в Ефесі.

Знесення керівництвом Інституту амвонного каменя відповідало тогочасним засадам церковного будівництва, бо після XVII ст. такі сакральні елементи у храмах зникають – на їхньому місці з'являються сучасні амвони⁵⁴. В Успенській церкві у Львові амвонний камінь замінено виготовленою з кованого заліза і прикрашеною образами чотирьох євангелістів новою проповідницею роботи шлюсаря Шнайдера⁵⁵.

Порушення східного церковного канону, необдумані й невиважені рішення щодо реставрації храму викликали невдоволення та критику тогочасних діячів Ставропігії. На засіданні ради Інституту 18 грудня 1853 р., звинувачуючи сеньйора І. Товарницького в усуненні з церкви амвонного каменя, І. Гушалевич риторично запитував: «Чи мають право поодинокі члени в такій важливій справі самовільно приймати рішення?» Він нагадував про канонічне значення цього символу: «Цей амвон є образом каменю святого гробу, що ангел відсунув від двери гроба... З цього каменю читається святе Євангеліє, з нього проголошує диякон Єктеніє, бо він є престолом дияконів і туди світській людині не можна підніматися. Якщо відомо нам призначення цього каменю – чи можна було його знищувати, чи не викличуть такі дії невдоволення консисторії нами як противниками чистоти нашого обряду?» Багато братчиків тоді підтримали І. Гушалевича, а І. Товарницький заявив, що готовий повернути камінь, але цього так і не було зроблено. І. Гушалевич докоряв очільникам Інституту за «незрозумілий напрямок» реставрації, який «несе з собою необережне і руйнівне ставлення до пам'ятників старовини»: «Замість того, щоб ми творили, або по крайній мірі наслідували наших попередників, вшановуючи їх важку працю, ми ж розорюємо і знищуємо давні дорогі пам'ятки». Пригадуючи, як з ініціативи провізора церкви Ольшанського у попередні роки було розбито мармурові надгробні таблиці, а матеріал з них використано на підлогу між великим

Рис. 4. Вкорочені сходи до Успенської церкви зі сторони вул. Руської

вітварем і захристям, він пристрасно питає: «Чи не є це справа вандальська, що вказує на варварство високої міри?»⁵⁶.

Назагал реставрація, на яку Ставропігійський інститут витратив близько 14 тис. рин. зл.⁵⁷, викликала неоднозначні оцінки сучасників. Деякі мистецтвознавці констатували, що церкві Успення ніколи більше не вдавалося досягнути тієї величі й мистецької досконалості, якою вона відзначалася за часів братства.

У 1860-х рр. реставраційні роботи навколо Успенського храму не велися, бо у своїй фінансовій діяльності Інститут зосередив увагу на подоланні наслідків економічної кризи та поверненні боргів, що були нагромаджені на попередніх етапах ремонту. Майже всі прибутки спрямовувалися на відбудову університетських приміщень, що постраждали під час революційних подій 1848–1849 рр. Після того як 8 листопада 1851 р. відбулася протокольна передача українській громадськості Галичини цих приміщень, Ставропігійський інститут ініціював збір коштів для будівництва на місці їхніх згарищ Народного дому і другої у Львові міської греко-католицької церкви Преображення Господнього. Згодом обидві споруди стали опосередкованою власністю Ставропігії. Суть такої форми власності розкрита у статуті Народного дому – згідно з документом, у разі закриття цієї громадської організації, все її майн, у т. ч. нерухоме перейде до Ставропігійського інституту⁵⁸.

У 70-х роках XIX ст., за сеньйора В. Ковальського, відновлювальні роботи здійснювалися в невеликому обсязі, але мали вони фундаментальне значення. Нарешті 1878 р. завершилася розпочата ще в 1843 р. реставрація вежі Корнякта, що провадилася під наглядом члена Ставропігії й урядового радника Сильвестра Гавришкевича. Справжнім досягненням стало перекриття храму і вежі Корнякта гідною ренесансних пам'яток новою мідною бляхою (до цього часу була звичайна), вартість якої склала близько 10 тис. зл. рин. (тобто більшу частину всіх витрат на ремонт цих сакральних об'єктів у 1850-х рр.)⁵⁹ Протягом 1877–1879 рр. Інститут упорядкував площу довкола Успенського храму. Територія з вул. Підвальної на відстані чотирьох метрів від святині була обнесена підмурівкою, на яку поставили дерев'яні штахети⁶⁰.

Видатки на реставраційні заходи перекривалися в основному добродійними пожертвами самих братчиків – Й. Хоминського (директора поліції), І. Товарницького (сеньйора Інституту), К. Вінковського, К. Рачинського, В. Хоминського, А. Павенцького, Л. Сосновського, Г. Білинського, Я. Савчинського, І. Борискевича та представників греко-католицької церковної ієрархії – М. Куземського (кустоса Львівської капітули), Г. Яхимовича (перемишльського, самбірського і саноцького єпископа), Г. Шашкевича (крилошанина Львівської капітули). Були серед жертводавців й репрезентанти

латинського духовенства – Адам Ясинський (декан капітули), Андрей Остравський (декан капітули, директор Інституту німич), Йоан Маркил Гудковський (єпископ), Мадей Гиршлей (канонік, наглядач народних шкіл) і відомі громадські діячі – мешканці Львова та краю: М. Качковський (український меценат), М. Бачинський (крайовий адвокат), Модест Хоминський (радник окружного суду в Тернополі), Марія Гумницька (графиня), Олександр Бадені (граф), Йоан Шептицький (дідич, нащадок роду Шептицьких), Казимир Красицький (граф, депутат Галицького сейму, директор Галицького кредитового закладу), Мартин Барвінський (депутат сейму)⁶¹.

Одночасно з реставрацією Святоуспенського комплексу в рамках архітектурних перебудов усього міста проводилася реконструкція Руського кварталу, внаслідок якої знесли частину старих будівель, зокрема «Полетилівську» кам'яницю⁶². За наказом міської влади від 30 листопада 1874 р. Ставропигійському інституту довелося замурувати підвал у будинку № 192 на вул. Руській. Досі це приміщення здавали в оренду купцям із площі Ринок, які зберігали там овочі й фрукти, що нерідко псувалися. Виконання наказу завдало Ставропигії чималих збитків, бо вартість будинку без пивниць зменшилася на 2 тис. гульденів⁶³. Інститут також мусив розібрати сходи до церкви, аби вони не перешкождали руху трамваїв (рис. 4). Наприкінці XIX ст., у зв'язку з розширенням вул. Вузької, було перебудовано кам'яницю № 93 на вул. Стрілецькій (усередині двору)⁶⁴.

Отже, здійснюючи патронат над Успенською церквою, Ставропигійський інститут завершив відновлення всього архітектурного комплексу після пожежі 1779 р. у тій формі, в якій він існує сьогодні, аж через півтора століття. З огляду на таку тривалість часі, можна виділити кілька етапів реставрації екстер'єру та інтер'єру храму:

– 1779–1844 рр. – осмислення нагальної потреби ремонту Успенського комплексу після пожежі 1779 р., здійснення дрібних, косметичних ремонтних робіт (перекриття даху, заміна підлоги, переплавлення пошкодженого дзвону тощо);

– 1844–1847 рр. – підготовка і проведення реконструкції Успенської церкви та каплиці Трьох Святителів, внаслідок чого об'єднано всі три споруди архітектурного комплексу, а також встановлено новий іконостас каплиці й перемальовано її стіни;

– 1850-ті рр. – внутрішня реставрація храму і науково необґрунтована зміна його інтер'єру (передбачала також закупівлю нових церковних речей);

– 1870-ті рр. – оновлення вежі Корнякта, переkritтя ренесансних пам'яток мідною бляхою та впорядкування площі навколо церкви.

Попри певне позитивне значення заходів Ставропигії щодо підтримання зовнішнього вигляду церкви, вони не завжди були продумані й доцільні, що

викликало невдоволення окремих діячів Інституту. Аналізуючи їхню мистецьку вартість, В. Вуйцик відзначав їх «стихийний та безсистемний» характер, «неврахування стильових особливостей пам'ятки і ненамагання зберегти дух оригіналу»⁶⁵.

- ¹ Детальніше див.: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Киев: Будивельник, 1983–1986. – Т. 3. – С. 92; Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства: реставрація та обнови // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні: Доп. та повідомл. наук. конф. 4-5 квітня 1996 р. – С. 26.
- ² Трьохярусна вежа Корнякта, яка слугувала дзвіницею, відбудована після пожежі 1671 р. коштом члена Успенського братства О. Балабана. Тому її ще називали Балабанівською. У 1697 р. художник О. Ляницький виконав для неї іконостас [Вуйцик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом. – Львів: Каменярь, 1987. – С. 32]. На вежі був великий (два метри у діаметрі) дзвін «Кирило», який виконував функції головного дзвона міста, оповіщаючи про військову тривогу, пожежі, стихійні лиха та про смерть (служив братству до шведської навали, потім на його місце повісили інший). Споруда неодноразово зазнавала руйнацій: 1616 р., під час пожежі (стопився олов'яно-свинцевий дах), і у 1672 р., під час турецької облоги міста. Відбудована 1695 р. архітектором Петром Бебером, який додав ще один ярус і сучасне барокове завершення з чотирма витими обелісками по кутах [Овсійчук В. Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст. – Київ, 1985. – С. 48–55].
- ³ Під час Північної війни 1704 р. шведами пошкоджено середній дзвін на вежі Корнякта, забрано всі культові речі, серед яких родинне Євангеліє молдавських господарів Могилів з оправою з чистого золота, подароване 1664 р. Анною Могилянкою-Потоцькою [Документи // Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропигійскаго братства. – Т. 1, 1886. – № LXXX]. Ще 558 гривень срібла з церковної казни пішли на виплату контрибуції. Після зняття облоги 19 квітня 1705 р. братчики провели інвентаризацію церковного майна. З'ясувалось, зокрема, що таки вдалося переконати шведів не здирати срібний оклад Тереховлянської чудотворної ікони, яка на той час перебувала у Балабановій каплиці (церква св. Юра, де сьогодні зберігається цей образ, ще не була збудована) [Liber plantationis Manuscr. Stit // Наукова бібліотека НАН України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Т. 2.2.IV. – С. 83-84].
- ⁴ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДА у Львові). – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 986. – Арк. 19–20.
- ⁵ Там само. – Спр. 986. – Арк. 25–28.
- ⁶ Там само. – Арк. 57, 15.
- ⁷ Шараневичь І. Историческій очеркъ о Ставропигийской церкви Успенія // Юбилейное издание... – С. 18.
- ⁸ Барвінський О. Ставропигійська церква Успенія Пр. Богородици у Львові і заходи коло її обнови і прикраси // Збірник Львівської Ставропигії. – Рік. – Т. 1. – С. 11.
- ⁹ Шараневичь І. Историческій очеркъ о Ставропигийской церкви ... – С. 19.
- ¹⁰ Назарко І., о. Київські і галицькі митрополити. – С. 109.
- ¹¹ ЦДА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1019. – Арк. 1–2.

- ¹² Там само. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1391. – Арк. 2.
- Цей хрест, яким завжди гордилася Ставропігія, зберігався на церкві й у радянський період. Під час ремонту вежі у другій половині 1990-х рр. хрест було знято і встановлено новий.
- ¹³ ВСИ. – Львов, 1864. – С. 71.
- ¹⁴ Барвінський А. Ставропігійська церква Успенія Пр. Богородиці... – С. 12.
- ¹⁵ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... – С. 24–25.
- ¹⁶ Барвінський А. Ставропігійська церква Успенія Пр. Богородиці... – С. 12.
- ¹⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1392. – Арк. 5.
- ¹⁸ Там само. – Спр. 1393. – Арк. 1.
- ¹⁹ Там само. – Од. зб. 1029. – Арк. 1-2.
- ²⁰ Там само. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1390. – Арк. 5.
- ²¹ Там само. – Спр. 186. – Арк. 9.
- ²² Там само. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 935. – Арк. 6.
- ²³ Там само. – Арк. 21, 38–40.
- ²⁴ Там само. – Арк. 41–48.
- ²⁵ Там само. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1385. – Арк. 58.
- ²⁶ Киричук О. Утримування Львівським Ставропігійським інститутом церкви св. Успенія Пресвятої Богородиці // Сакральне мистецтво Бойківщини. Третє наукове читання пам'яті М. Драгана. – Дрогобич, 1998. – С. 19.
- ²⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1568. – Арк. 1–2.
- ²⁸ Там само. – Спр. 1029. – Арк. 1–2.
- ²⁹ Там само. – Спр. 1579. – Арк. 1–6.
- ³⁰ Там само. – Спр. 1569. – Арк. 4–6.
- ³¹ Там само. – Спр. 1574. – Арк. 1–7.
- ³² Там само. – Спр. 1398. – Арк. 1, 6.
- ³³ Там само. – Спр. 1386. – Арк. 1.
- ³⁴ Там само. – Спр. 1422.
- ³⁵ Там само. – Оп. 1. – Спр. 1618. – Арк. 2 – 4.
- ³⁶ Там само. – Спр. 1396. – Арк. 6.
- ³⁷ Там само. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1400.
- ³⁸ Там само. – Спр. 1399. – Арк. 1.
- ³⁹ Там само. – Спр. 1402. – Арк. 11, 12, 24.
- ⁴⁰ Там само. – Спр. 1402. – Арк. 1–2.
- ⁴¹ Детальніше див.: Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію св. Апостольського Престолу // Берестейська унія (1596-1996): Статті і матеріали. Львів, 1996. С. 92-95.
- ⁴² Киричук О. Утримування Ставропігійським Інститутом архітектурного комплексу... – С. 18–24.
- ⁴³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1401. – Арк. 5, 8; Спр. 1405. – Арк. 7, 8.
- ⁴⁴ Шараневич І. Историческій очеркъ о Ставропігійской церкви ... – С. 19.
- ⁴⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 668.

- ⁴⁶ Отчетъ о дѣятельности Правящего Совѣта Ставропигійскаго Института за время с 1 мая 1927 г. по 22 апреля 1928 г. – Львовъ, 1928. – С. VII–VIII.
- ⁴⁷ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1403. – Арк. 55.
- ⁴⁸ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... – С. 26.
- ⁴⁹ Пресвітерії (латин. *presbyterium* — «місце для вибраних») –аналог вівтаря, яким називається архітектурний простір, що відділяє місце в храмі, де можуть перебувати тільки священики (пресвітери). У більшості храмів пресвітерії відокремлено від нави балюстадою (вівтарною перегородкою) [Католическая энциклопедия [Электронная версия]. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/catholic/Presviteri-3.html>].
- ⁵⁰ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства ... – С. 27.
- ⁵¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1405. – Арк. 77–79.
- ⁵² Солея (солярне, світле місце) – підвищення підлоги перед іконостасом, продовження вівтарної частини (пресвітерію) назовні [Православная энциклопедия / Под ред. Патриарха Московского и всея Руси [Электронная версия]. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/rubrics/122758.html>].
- ⁵³ Детальніше див.: Красносельцев Н. Ф. О древних литургических толкованиях. – Одесса, 1894.
- ⁵⁴ Амвон – особливий напівкруглий підвищений і висунений у глибину центральної нави виступ – частина християнського храму, що символізує місце, з якого проповідував Ісус Христос, і призначена для читання Святого Письма й інших богослужбових дій. Сьогодні існує два види амвонів: передвівтарний – заокруглена і виступаюча вперед частина солей навпроти Царських воріт, де священик проповідує і причащає та архиерейський – чотирикутне підвищення у центрі церкви, на яке під час богослужіння ставиться архиерейська кафедра [Храм – икона преображенного космоса // Настольная книга священнослужителя [Электронная версия]. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/bible/comment/nkss/nkss.htm>].
- ⁵⁵ Киричук О. Утримування Львівським Ставропигійським інститутом церкви... – С. 18–24.
- ⁵⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 800.
- ⁵⁷ Шараневич І. Историческій очеркъ о Ставропигийской церкви... – С. 19.
- ⁵⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 130. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 4.
- ⁵⁹ Там само. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 414. – Арк. 16.
- ⁶⁰ Там само/ – Спр. 1587. – Арк. 1–20.
- ⁶¹ ВСИ. – Львов, 1865. – С. 113–117.
- ⁶² Там само. – Спр. 1571. – Арк. 7.
- ⁶³ Там само. – Спр. 1588. – Арк. 2.
- ⁶⁴ Там само. – Спр. 1599. – Арк. 4, 12.
- ⁶⁵ Вуйцик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства... – С. 27.